

LYRICLIT	Journal of Studies in Lyrical Language and Literature, 15 (55), 2025 Publisher: Islamic Azad University – Najafabad Branch https://sanad.iau.ir/journal/lyriclit ISSN: 2717-0896 Doi: 10.71594/lyriclit.2025.1211035	
----------	--	---

Research Article

Received: 3 July 2025

Revised: 24 July 2025

Accepted: 9 August 2025

Online Publication: 22 June 2025

Manifestations of Lyrical Literature in the Novel Peasant's Daughter (Dokhtare Raeiyat) with the Approach of Greimas' Theory

Gholestan Ahmadi¹, Shapour Shahvali², Omidvar A'li Mahmoudi¹

1. Department of Persian Language and Literature, Izeh Branch, Islamic Azad University, Izeh, Iran

2. Department of Persian Language and Literature, Izeh Branch, Islamic Azad University, Izeh, Iran

(Corresponding Author)

E-Mail: shahvali1341@yahoo.com

Abstract

Contemporary Iranian fiction is a mixture of social and lyrical issues. The combination of these two features in some notable works of fiction has increased their attractiveness and technical and artistic dimensions and has attracted the attention of the audience. The novel "Dokhtare Raeiyat" by Mahmoud Etemadzadeh (M. A. Beh Azin) despite dealing with the emotional life of its central character, Soghra, and her complex relationships with squires and social factors, uses many elements of lyrical literature. Using Greimas' theory, this article analyzes the narrative structure and semantic contrasts in the story and shows how individual feelings, emotions, and suffering are reflected in the form of a lyrical narrative. Examining elements such as love, suffering, surrender, and effort in the life of a minor, along with the dual oppositions of Greimas, provides a deeper understanding of the elements of lyrical literature in this story. The research findings show that the dual oppositions of the story, in their own lyrical, social, and cultural context, analyze and narrate the lives of individuals and social challenges, and despite structural and narrative differences, they have one thing in common: deep processing of social and cultural issues and presenting a realistic picture of people's lives in difficult conditions in a society dominated by the discourse of domination by the elite and rulers. On the other hand, these stories somehow represent human efforts to endure and change in the face of inequalities and social problems, and through their narratives, they convey a message of hope and the necessity of change to the reader.

Keywords: Persian Novel, Social Approaches, Greimas Theory, Dokhtare Raeiyat, Beh Azin.

Citation: Ahmadi, Gh.; Shahvali, Sh.; A'li Mahmoudi, O. (2025). Manifestations of Lyrical Literature in the Novel Peasant's Daughter (Dokhtare Raeiyat) with the Approach of Greimas' Theory. *Journal of Studies in Lyrical Language and Literature*, 15 (55), 58-75. Doi: 10.71594/lyriclit.2025.1211035

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author (s), with publication rights granted to Journal of Studies in Lyrical Language and Literature. This is an open – access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

فصلنامه مطالعات زبان و ادبیات غنایی، دوره ۱۵، شماره ۵۵، تابستان ۱۴۰۴

ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد

شاپا الکترونیکی: ۲۷۱۷-۱۰۱۹

Sanad.iau.ir/journal/lyriclit

Doi: 10.71594/lyriclit.2025.1211035

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۴/۱۲

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۵/۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۵/۱۸

تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۴/۴/۱

مقاله پژوهشی

نمودهای ادب غنایی در رمان «دختر رعیت» با رویکرد نظریه گریماس

گلستان احمدی^۱، شاپور شهولی^۲، امیدوار عالی محمودی^۱

۱. گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد ایذه، دانشگاه آزاد اسلامی، ایذه، ایران.

۲. گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد ایذه، دانشگاه آزاد اسلامی، ایذه، ایران. (نویسنده مسئول)

shahvali1341@yahoo.com

چکیده

ادبیات داستانی معاصر ایران، آمیزه‌ای از مسائل اجتماعی و غنایی است. همراهی این دو ویژگی در برخی آثار شاخص داستانی بر جذابیت و ابعاد فنی و هنری آن‌ها افزوده و توجه مخاطبان را برانگیخته است. رمان «دختر رعیت» از محمود اعتمادزاده (م.ا. به‌آذین) با وجود پرداختن به زندگی عاطفی شخصیت محوری خود، صغری، و روابط پیچیده او با اربابان و عوامل اجتماعی، از عناصر ادب غنایی فراوان بهره می‌برد. این مقاله با استفاده از نظریه گریماس به تحلیل ساختار روایی و تقابل‌های معنایی در داستان می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه احساسات، عواطف و رنج‌های فردی در قالب روایتی غنایی بازتاب یافته‌اند. بررسی عناصری مانند عشق، رنج، تسلیم و تلاش در زندگی صغری، در کنار تقابل‌های دوگانه گریماس، درک عمیق‌تری از عناصر ادب غنایی در این داستان ارائه می‌دهد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تقابل‌های دوگانه داستان، در بستر غنایی، اجتماعی و فرهنگی خاص خود به تحلیل و روایت زندگی افراد و چالش‌های اجتماعی می‌پردازند و با وجود تفاوت‌های ساختاری و روایی، در یک نقطه مشترک هستند، پردازش عمیق مسائل اجتماعی و فرهنگی و ارائه تصویری واقعی از زندگی مردم در شرایط سخت در جامعه‌ای که بر آن گفتمان سلطه فرادستان و حاکمان جریان دارد. از سوی دیگر، این داستان‌ها به نوعی نمایانگر تلاش‌های انسان‌ها برای تحمل و تغییر در برابر نابرابری‌ها و مشکلات اجتماعی هستند و از طریق روایت‌های خود، به خواننده پیامی از امید و ضرورت تغییر را منتقل می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: رمان فارسی، رویکردهای اجتماعی، نظریه گریماس، دختر رعیت، به‌آذین.

نحوه ارجاع به مقاله:

احمدی، گلستان؛ شهولی، شاپور؛ عالی محمودی، امیدوار (۱۴۰۴). نمودهای ادب غنایی در رمان «دختر رعیت» با رویکرد نظریه گریماس. فصلنامه مطالعات زبان و ادبیات غنایی. ۱۵ (۵۵)، ۷۵-۵۸. Doi: 10.71594/lyriclit.2025.1211035

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author (s), with publication rights granted to Journal of Studies in Lyrical Language and Literature. This is an open – access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

۱- مقدمه

ادب غنایی یکی از گونه‌های ادبی است که بر بیان عواطف، احساسات و تجربیات فردی تمرکز دارد. داستان «دختر رعیت» با روایت زندگی صغری، دختری که در چرخه ستم اربابان گرفتار می‌شود، سرشار از عناصر غنایی مانند عشق، رنج و مقاومت است. نظریه گریماس با تأکید بر تقابل‌های دوگانه و ساختارهای روایی، ابزاری کارآمد برای تحلیل این عناصر است. این مقاله می‌کوشد تا با رویکرد گریماس، نموده‌های ادب غنایی را در این داستان بررسی کند. روش تحقیق، تحلیل محتوای کیفی از نوع مضمونی است و این پژوهش درصدد پاسخگویی به این سؤال اصلی است که چگونه می‌توان با رویکرد گریماس و مبحث تقابل‌های دوگانه آن، شاخصه‌های ادب غنایی را در رمان دختر رعیت واکاوی و نشان داد؟ این پژوهش با استفاده از نظریه گریماس، به تحلیل تقابل‌های دوگانه موجود در داستان می‌پردازد. همچنین، با بررسی کنشگران، موضوعات ارزشی و مراحل تحول روایت، ساختار غنایی داستان را آشکار می‌سازد. داده‌های پژوهش از متن داستان استخراج شده و در چارچوب نظریه گریماس تحلیل می‌شوند.

۱-۲. پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش‌های زیادی براساس آرای گریماس صورت گرفته و متون داستانی زیادی براساس آن مورد بررسی شده است. به‌خصوص در یک دهه اخیر، شمار این پژوهش‌ها بسیار زیاد شده است؛ به عنوان نمونه مقاله «تحلیل ساختاری داستان جولاهه با مار بر پایه نظریه گریماس» از فضیلت و نارویی که در سال ۱۳۹۱ چاپ شده است یا مقاله «تحلیل ساختار روایتی داستان بهرام و گل اندام بر پایه نظریه گریماس» از امیرمشهدی و ثواب که در سال ۱۳۹۳ چاپ شده است پژوهش‌هایی هستند که بر پایه نظریه گریماس به متون ادبی نگریسته‌اند. درباره دختر رعیت نیز مطالعاتی انجام شده است. از جمله پایان‌نامه «نقد ساختاری رمان دختر رعیت اثر به. آذین» از مریم امیری که در سال ۱۳۹۳ در دانشگاه الزهرا دفاع شده است. این پایان‌نامه از منظر ساختارگرایی و با تکیه بر آرای لوسین گلدمن این اثر را بررسی کرده است. پایان‌نامه «واقعیت‌های تاریخی در رمان فارسی دهه‌های سی و چهل با تکیه بر چهار رمان دختر رعیت، ده نفر قزلباش، توپ و سوشون» از راضیه ایزد که در سال ۱۳۹۴ در دانشگاه خوارزمی دفاع شده است. این پایان‌نامه از نظر شیوه پژوهش و دامنه پژوهش با پژوهش حاضر متفاوت است. همچنین مقاله «بررسی رمان دختر رعیت محمود اعتمادزاده براساس دیدگاه ساختارگرایی تکوینی لوسین گلدمن» از فرضی و قبادی که در سال ۱۳۹۲ منتشر شده است. از جدیدترین پژوهش‌ها در باره این رمان می‌توان از مقاله «تحریف گفتمان محور تاریخ جنبش جنگل در رمان دختر رعیت (۱۴۰۳)»، از دارایی و طایفی در رمان دختر رعیت نام برد. بنا بر نتایج این مقاله، در این اثر، گفتمان چپ (سوسیالیسم)، به‌صورت «خودی» و گفتمان حاکم (قاجار و پهلوی)، گفتمان اسلام‌گرا (تشیع) و امپریالیسم به‌صورت «دیگری» بازنمایی شده است. رمان، مخالف قدرت حاکم و وضع موجود و خواهان دگرگونی آن است. جنبش جنگل که متعهد به اسلام و تشیع بوده، با دیدگاهی منفی نمایش داده شده است و نویسنده برخی واقعیت‌های تاریخی را نادیده گرفته است.

۲- بحث

۱-۲- مکتب معناشناسی یا نشانه‌شناسی ساخت‌گرای گریماس

یلمزلف^۱ (۱۹۶۵-۱۸۹۹) که تأثیر بسزایی بر ساختارگرایان فرانسوی و به‌خصوص مکتب معناشناسی یا نشانه‌شناسی ساخت‌گرای گریماس گذاشت، اولین کسی است که مطرح می‌کند «دلالت در نشانه‌های هنری بر دو نوع است؛ صریح و ضمنی. در واقع اگر نشانه‌شناسی هنری باشد دال سطح بیان و مدلول سطح محتواست» (یلمزلف، ۱۳۹۷: ۵۷). در ادبیات هر

^۱ Louis Hjelmslev

متن به منزله موضوعی شناختی در نظر گرفته می‌شود. کشف شیوه سازماندهی دانسته‌ها در متن و اثری که قرار است بر خواننده بگذارد در شناخت معنای متن موثر است. با بررسی ژرف ساخت و کارکرد رمز و نشانه‌ها و ارتباط متقابل و تنگاتنگی که با هم دارند می‌توان به معنایی که در این شبکه خلق می‌شود و تجلی مادی آن‌هاست، دست یافت. در این روش «آنچه سوسور مد نظر داشت نشانه‌های زبانی بودند اما آن‌چه یلمزلف به دنبالش بود و گریماس آن را سرلوحه کار خود قرار داد مطالعه ترکیبات نشانه‌ها و بررسی پایه و اساس ارتباط متقابل بین آن‌ها بود و این دلیل جایگاهی است که معنا در زبان‌شناسی برای خود یافت» (شعیری، ۱۳۹۷: ۱۴).

۲-۲- روایت‌شناسی گریماس

آلگراس ژولین گریماس^۱ در ۱۹۱۷ در لیتوانی به دنیا آمد و بعدها تابعیت فرانسوی و در (۱۹۵۹) در دانشگاه سوربن پاریس دکترای ادبیات گرفت. در دو کتاب معناشناسی ساختاری^۲ (۱۹۶۶) و درباره معنا^۳ (۱۹۷۰) نظریه‌اش در حوزه تحلیل روایی گفتمان‌ها^۴ را تبیین کرده است؛ او اساس و ساختار نحوی روایت را هم‌چون زبان‌شناسی براساس گفتمان خود روایت بنیان می‌گذارد. چنان‌که پیش از او پراپ به با ریخت‌شناسی افسانه‌های روسی بر روی ساختار سطحی روایت تمرکز کرده بود، گریماس این تمرکز را بر ساختارهای عمیق و لایه‌های ژرف‌ساختی اثر که حاوی دلالت‌های معنایی است، گذاشت. گریماس نظریه‌اش را چون زبان‌شناسان با تقابل‌های دوتایی شروع می‌کند و اینکه «مفاهیم اولیه تفکر درست مثل صوت‌های اولیه گفتار به این ترتیب از هم متمایز می‌شوند؛ بالا و پایین، چپ و راست، تاریک و روشن، براساس تقابلی که با هم دارند تعریف می‌شوند سپس سطح تفکر پیش‌زبانی را فرض می‌کند که تقابل‌های مفهومی به موقعیت جدلی تبدیل می‌شوند که با توسعه زمانی به قصه بدل می‌شوند.» (اسکولز، ۱۳۷۹: ۱۴۷). گریماس معتقد بود، برای این‌که معانی بنیادی از مقوله‌های انتزاعی که به منزله پیش‌فرض‌های گفتمانی هستند، به مؤلفه‌هایی قابل فهم تبدیل شوند باید شکل روایی به خود بگیرند.

برنامه‌های روایتی، طرحواره روایی کلی، طرحواره کنشگری و بحث مربوط به مدالیت و افعال مؤثر همه مربوط به سطح معنا-روایی هستند که هنوز به عالم انتزاع تعلق دارند، صورت‌بخشی نشده و هستی عینی به خود نگرفته‌اند، تئوری گریماس از این بخش‌ها تشکیل شده است. مقوله‌های انتزاعی سطح معنا روایی یا مضمون، در سطح نحوی در قالب زمان، مکان و کنشگر صورت‌بندی می‌شوند و روساخت را به وجود می‌آورند و امکان درک و فهمیده شدن را در اختیار مخاطب قرار می‌دهند. براساس نظریه سیر زایشی معنا در نشانه‌شناسی، ساختارهای پیچیده از یک ابرساختار بسیار ابتدایی و کلی شکل گرفته‌اند و رشد می‌کنند و از یک حالت به حالتی دیگر در می‌آیند. اصل بنیادینی که تمام معناها را می‌سازد تقابل‌های دوتایی است که از عمق رمزگان ساختارها را سازمان‌دهی می‌کنند.

مربع معنایی بر روی این تقابل‌های دوتایی و رابطه منطقی بین آن‌ها شکل می‌گیرد، گاهی از آن‌ها عبور می‌کند و گاهی حدود این تقابل‌ها را تغییر می‌دهد. در واقع، «بر این اساس بر روی این محور معنایی، تثبیت کردن معنا برابر است با سلب و انکار کردن معنایی که با معنای اول در حالت انفصالی قرار دارد» (عباسی، ۱۳۹۵: ۶۳). ساختار پایه همه روایت‌ها از نظر گریماس که دلالت‌های سخن را به وجود می‌آورد، فرستنده و گیرنده و فاعل و مفعول هستند که گاهی فقط در دو کنشگر نمود می‌یابند. این الگو همان الگوی برمون است که از وجهی دیگر شخصیت‌ها را به کارگزاران و کارپذیران تقسیم می‌کند

1. Algirds Julien Greimas
2. Structural Semantics
3. On Meaning
4. analyse narrative des discours

«آن‌ها که کنشی را انجام می‌دهند و آن‌ها که کنشی بر آن‌ها واقع می‌شود. انجام یا پذیرش این کنش می‌تواند جنبه ذهنی یا عینی داشته باشد» (ر.ک. اسکولز، ۱۳۷۹: ۱۵۳).

۲-۳- مربع معنایی

مربع معنایی، ساختار چهارتایی از مقولات معنایی یک گفتمان است که با هم تناقض^۱، تضاد^۲ یا تداخل^۳ دارند و به ابتدایی‌ترین شکل ممکن صورت‌بندی شده‌است؛ ساختار پایه‌ای ساده‌ای که ساختارهای پیچیده از درون آن می‌جوشند و تکثیر می‌شوند و تمام کنش‌های معنایی را توضیح می‌دهد. بن‌مایه این اندیشه در نظریات ارسطو وجود دارد. ارسطو در ارغنون سعی در استخراج نسبت و رابطه بین مفاهیم گوناگون را دارد، او متذکر می‌شود که «بین مفاهیم نسبت‌های مختلفی مطرح می‌شود، در بین قضایا نیز نسبت‌های گوناگونی وجود دارد که می‌توان از آن‌ها برای مباحث استدلال بهره جست» (غروی‌ان، ۱۳۷۵: ۱۰۵). البته مربع معنایی گریماس مربعی منطقی نیست، بلکه ساختاری انتزاعی است و براساس مقوله‌های زبانی تنظیم شده‌است. سازوکار این مربع این است که باید نخست دو مقوله متضاد بنیادین را در آن بیابیم و آن‌ها را با متضادهای خودشان بسط دهیم تا در نقطه تلاقی آن‌ها مؤلفه‌ها آشکار شوند.

۲-۴- تقابل‌ها در نظریه گریماس

مسئله دیگری که گریماس به آن پرداخت، فرآیند تولید معنا بود. گریماس درگیر این بود که فرآیند تولید معنایی که نویسنده در ساخت روایت به آن می‌پردازد، همان است که مخاطب درک می‌کند. سیر زایش معنا از ساختارهای ژرف و انتزاعی شروع می‌شود و به ساختارهای رویی داستان و تولید معنا ختم می‌شود؛ در واقع، مفهوم زیرساختی به تدریج و در سیر شکل‌گیری روایت آشکار خواهد شد.

۲-۵- مختصری درباره به‌آذین

محمود اعتمادزاده در بیست و سوم دی ماه سال ۱۲۹۳ شمسی در شهر رشت به دنیا آمد. آموزش ابتدایی را در رشت، سه سال اول متوسطه را در مشهد و سه سال آخر متوسطه را در تهران ادامه داد. در سال ۱۳۱۱ جزو دانشجویان اعزامی ایران به فرانسه رفت و تا دی ماه ۱۳۱۷ در فرانسه ماند. زبان فرانسوی را آموخت و از دانشکده مهندسی دریایی برست و دانشکده مهندسی ساختمان دریایی در پاریس گواهی‌نامه گرفت. پس از بازگشت به ایران به نیروی دریایی پیوست. با درجه ستوان دوم مهندس نیروی دریایی در خرمشهر مشغول به کار شد. دو سال بعد به نیروی دریایی در بندر انزلی منتقل شد و ریاست تعمیرگاه این نیرو به عهده‌اش گذاشته شد. در چهارم شهریور ۱۳۲۰ در جریان اشغال ایران و بمباران در بندرانزلی زخمی برداشت که منجر به قطع دست چپ او شد. چون افسر بودن مانع فعالیت‌های ادبی و سیاسی او بود، از آن شغل استعفا داد. در بهار ۱۳۲۳، به گفته خودش رشته توان‌فرسای خدمت نظامی از گردنش باز شد و به وزارت فرهنگ منتقل شد. سال‌هایی را به تدریس خصوصی زبان فرانسوی، تدریس ریاضی در دبیرستان‌ها و کار در کتابخانه ملی در دایره روزنامه‌ها و مجلات گذراند. چند هفته‌ای هم در دوره وزارت دکتر کشاورز، در سال ۱۳۲۵، سمت معاونت فرهنگ گیلان به عهده‌اش بود. در تقابل با فشار تنگدستی و تنگناهای تأمین زندگی خانواده، به کار ترجمه پرداخت. از آن پس تا آخر عمر زندگی او به فعالیت

۱. contradiction صدق یکی مستلزم کذب دیگری است. هر انسانی حیوان است، بعضی انسان‌ها حیوان نیستند.

۲. Contrariete دو قضیه می‌تواند کاذب باشد اما از کذب یکی نمی‌توان صدق دیگری را نتیجه گرفت. هر حیوانی انسان است و هیچ حیوانی انسان نیست.

۳. complement در تداخل دو نسبت بین گزاره‌ها وجود دارد؛ ایجابی و سلبی.

سیاسی و اجتماعی و به ترجمه و نویسندگی گذشت. شهرت وی از زمان ریاست کانون نویسندگان آغاز شد. به آذین فعالیت - های ادبی خود را از سال ۱۳۲۰، دورانی که قهرمان مجروح دوران جنگ بود، با انتشار داستان‌های کوتاه خود آغاز کرد. نوشته‌ها و داستان‌های کوتاه بیشتری در طول سالیان پسین به رشته تحریر درآورد و با ترجمه آثار بالزاک و شولوخوف و نگارش خاطرات و تجربیاتش از زندان‌های دهه ۱۳۵۰، به حیات ادبی خود ادامه داد. به آذین، روز چهارشنبه ۱۰ خرداد ۱۳۸۵ بر اثر ایست قلبی در بیمارستان آراد تهران درگذشت. (ر.ک. فتوگرافی، ۱۳۸۵: ۷۲۴-۷۳۱)

۲-۶- درباره سبک و جریانات تاریخی رمان دختر رعیت

سبک به آذین در اغلب داستان‌هایش واقع‌گرایی و رئالیسم است. همچنین با توجه به اشاره به منطقه‌های اقلیمی خاص در آثارش می‌توان او را از زمره نویسندگان ادبیات اقلیمی نیز دانست. «در رمان دختر رعیت نویسنده با پرداختن به جنبش جنگل نخستین تلاش‌ها را برای نوشتن رمان تاریخی واقع‌گرای فارسی به خرج می‌دهد. با این حال دختر رعیت از نظر گستردگی حوادث و غنای تجسم ویژگی‌های فردی و نوعی شخصیت‌ها ضعیف است؛ ضعفی که از نوپایی رمان واقع‌گرای ایران و عدم تبحر نویسنده ناشی می‌شود.» (میرعابدینی، ۱۳۶۸: ۲۳۸)

«در سال‌های پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ با دو گرایش عمده در نویسندگی به آذین مواجه می‌شویم: نوشتن افسانه‌های تمثیلی و بازآفرینی خاطرات دوران کودکی. او می‌خواهد افسانه‌های عامیانه را با پیامی مسلکی و نثری شاعرانه و فاخر بازآفرینی کند، به آذین داستان‌های خاطره‌هایش را درباره تغییر زمانه، جابه‌جایی نسل‌ها و از دست رفتن خانه و آرزوهای کودکی نوشته است.» (همان: ۱۷۴-۱۷۵). او نخستین رمان خود، دختر رعیت، را در ۱۳۳۱ سال نوشت. مضمون اساسی این رمان تاریخی و اجتماعی زندگی ارباب و رعیتی و اعتراضات فرودستان همگام با نهضت جنگل است. «دختر رعیت را می‌توان از گام‌های نخستین برای آفرینش رمان اجتماعی ایران دانست.» (همان: ۱۷۳)

«حوادث این رمان بر زمینه جریانهایی می‌گذرد که چند سالی پس از انقلاب مشروطیت در ایران روی داد: ورود قوای روس و انگلیس همزمان با وقوع جنگ جهانی اول، قیام میرزا کوچک خان در رشت و جنبش انقلابی گیلان که منجر به اعلام جمهوری کوتاه مدتی در این منطقه شد.» (آل داود و همکاران، ۱۳۹۰: ۴۱۶).

۲-۷- چکیده و معرفی زمینه رمان دختر رعیت

داستان با شخصیت احمد گل آغاز می‌شود. احمد گل رعیتی روستایی است و بر روی زمین‌های اربابش کار می‌کند و سهمی به اندازه گذران روزگار می‌گیرد و باقی را به ارباب تحویل می‌دهد و هر روز گرسنه و فقیرتر از دیروز می‌شود. همسرش تسلیم مرگ شده است و از او دو دختر به نام‌های خدیجه و صغری به یادگار مانده است. خدیجه، کلفت خانه ارباب (حاج ابراهیم) در رشت شده است. تنها مونس و همدم او طفل (۶-۵ ساله) بی‌اندازه شبیه به مادر، یعنی صغری است که او را هم، دست ارباب از او جدا می‌کند و به خانه برادر ارباب (حاج احمد) که خود نیز ارباب است می‌فرستد. در طی روایت این زندگی پرفراز و نشیب به آذین وقایع رشت را روایت می‌کند. در روسیه انقلاب به پیروزی رسیده است. نهضت جنگلی‌ها تشکیل شده است. انگلیس، روسیه و امریکا خواهان سهم از ایران هستند. دولت احمدشاه درمانده است. سرمایه‌داری بیداد می‌کند. حاج ابراهیم در این گیرودار با زدوبندهایی که به قشون روس برای تهیه آذوقه می‌کند ثروتش دوچندان می‌شود. صغری و خانه ارباب تحت تاثیر رفت و آمدهای قشون دولتی جنگلی قزاق و انگلیسی است. گاه جنگلی‌ها و انقلابیون حاکم رشت می‌شوند. گاه انگلیسی‌ها، گاه دولتی‌ها. احمد گل به جنگلی‌ها می‌پیوندد. مهدی پسر بزرگ حاج ابراهیم به هر طریقی خواهان تصاحب صغری برای ارضای خود است. صغری قربانی می‌شود. میرزا همه چیز را می‌بازد؛ انقلابیون شکست می‌خورند. سرمایه داران به جهت باد تغییر می‌کنند. این‌ها تحولاتیست که در طول رمان به آذین سعی بر این دارد که باهم

پیش ببرد. در اغلب اوقات نیز از عهده آن بر می آید. اما گاهی روایت داستان صرفاً روایت تاریخ می شود که به رمان لطمه می زند. اما این گونه روایت ها خیلی اتفاق نمی افتد و در اکثر مواقع به آذین به خوبی از پس در کنار هم قرار دادن همه این ها با زمینه یک رمان بر می آید.

۸-۲- تحلیل رمان دختر رعیت بر اساس نظریه گریماس

۸-۱-۲- دستور زبان روایت در بخش اول داستان

روایت شناسی علمی است که به کاوش درون مایه داستان می پردازد؛ به این ترتیب که با واکاوی سطح ها و مفاهیم، در پی الگوهای در ژرف ساخت روایت است؛ الگوهایی که در پی تبیین دلالت های معنایی هستند و اثر بر اساس آنها و برای بیان مفهومی سازماندهی شده است. «مشخص کردن واحدهای یک اثر و کشف ارتباط بین آنها و نشان دادن دلالت آنها در کلیت یک اثر است» (اسکولز، ۱۳۷۹: ۱۸).

الف- پاره ابتدایی: بخش نخست داستان، بیشتر زمینه سازی هایی در آماده ساختن روایت است: «در آن زمان مشروطه نابالغ ایران از داخل گرفتار هجوم خان و مالک اعیان بود و از خارج نیز با نیرنگ و تجاوزکاری های اروپا دست به گریبان بود. جنگ بر آشفتنگی دولت ایران بسیار افزود و دولت ناتوان و درمانده ایران زود اعلام بی طرفی کرد». (به آذین، ۱۳۴۲: ۷۲)

ب- پاره میانی: شامل اشغال شمال ایران توسط نیروهای روس و از منظر غنایی، بن مایه های هراس و ناامیدی القاگر روایت اصلی است: «مرزها باز بود. از جنوب و شمال و غرب سپاه بیگانه در ایران فروریخت. قشون تزار مانند سیل از راه انزلی گیلان را فرا گرفت و به سوی قزوین و کرج و همدان پیش رفت. آشوب و وحشت و بیماری و گرانی توده مردم را سخت می فشرد». (همان: ۷۳-۷۲) در این هنگام نهضت جنگل در گیلان به رهبری میرزا کوچک خان قوت گرفت ابتدا با حکام محلی از جمله حاکم تالش و عده ای کرد و ترک که از طرف دولت مأمور شده بودند درگیر شد و آنها را شکست داد سپس با نیروهای قزاق جنگید و آنها را سرکوب کرد و تعداد قابل توجهی اسب و اسلحه به غنیمت گرفت. در این مدت نیروهای روسی که شمال را اشغال کرده بودند بخاطر انقلاب درونی کشورشان از ایران خارج شدند و در عوض انگلیسی ها به منطقه شمال آمدند و نهضت جنگل به مبارزه با آنها برخاست و آنها را سرکوب کرد و به عقب راند.

ج- پاره پایانی: شامل چگونگی شکل گیری نهضت جنگل و پیشرفت به سوی آمادگی مخاطب برای درک پیرنگ داستان: نهضت جنگل با انقلابیون پیمان بست و کمیته آزاد کننده ایران را تشکیل دادند. از آنجا که نهضت جنگل با انقلابیون تقویت شده بود دولت مرکزی از آن احساس خطر می کرد؛ به همین علت در تهران رشته های دام را در کمین این نهضت استوار کرد و با اختلاف انداختن در میان نیروهای نهضت توطئه به راه انداخت و دو گروه انقلابیون و نهضت به جان هم افتادند و به مدت دو ماه کشمکش بین آنها سرانجام هر دو گروه نابود شدند و خود میرزا کوچک خان در کوه های شمال به محاصره دشمن درآمد و بر اثر برف و بوران و سرما به شهادت رسید. پیرنگ داستان نهضت جنگل را به شرح زیر است:

۲-۸-۲- ساختار روایی گفتمان

گفتمان این داستان پویاست و با کنش کنشگران داستان دگرگون می شود و در وضعیت روایت تغییر بوجود می آید.

۲-۸-۳- عوامل درون کلامی و برون کلامی

وضعیت ابتدایی داستان با نقصان شروع می شود و نابسامانی تمام فضای داستان را در بر می گیرد. دولت درگیر مشکلات دخالت های شخصیت های داخلی و خارجی است که جنگ جهانی اول آغاز می شود. هر چند دولت ناکارآمد اعلام بی طرفی می کند، اما نمی تواند از آتش جنگ مصون بماند. لشکریان روس و انگلیس مثل مور و ملخ به کشور هجوم می آورند و شهرهای بسیاری از شمال و جنوب را اشغال و هرگونه آسایش و امنیت را از مردم بی دفاع سلب می کنند و کشور را به سوی قحطی، گرسنگی و آشوب سوق می دهند: «برنج گران و کمیاب بود، نفت پیدا نمی شد، شب ها مردم شمع روشن می کردند، قحطی هنوز کامل نبود ولی چه بسیار خانواده هایی که به زحمت یک وعده در روز غذا می خوردند و ...» (به آذین ۱۳۴۲: ۹۱) میرزا کوچک خان سعی می کند وضعیت موجود را تغییر بدهد. مخاطب درون کلامی یعنی عوامل قصه از جریان باخبرند و مخاطب برون کلامی از وضعیت حاکم بر کشور و زندگی مردم آگاه می شود.

۲-۸-۴- بعد عملی کلام

میرزا کوچک‌خان به خاطر حب وطن خواهی تحت تاثیر اخلاق و مرام والایش برای نجات کشور از بحران تصمیم می‌گیرد. فعالیت عملی میرزا کوچک‌خان با اعضای نهضت جنگل شروع می‌شود. زمان و مکان در داستان کاملاً مشخص است و وضعیت عوامل فاعلی را مشخص می‌کند. اعضای نهضت جنگل به رهبری میرزا برای تغییر وضعیت معیشتی مردم و رهایی از قحطی و گرسنگی اقداماتی را انجام می‌دهند از جمله؛ آنان به کمک احمدگل (یکی از اعضای نهضت جنگل) انبار برنج یکی از فئودال‌ها بنام حاج احمد را می‌یابند و آنها را بین مردم قحطی زده توزیع می‌کنند. «از کارهای دیگر جنگلی‌ها در رشت تشکیل انجمن اعانه بود» (همان: ۹۵) که به واسطه آن به مستضعفین کمک می‌کردند. علاوه بر این‌ها از اقدامات مهم عوامل فاعلی، تلاش آن‌ها برای خروج نیروهای بیگانه از کشور است که گاهی به صورت مسلحانه به آنها حمله می‌کردند و پیروز می‌شدند. «جنگلی‌ها صبح زود به مقر فرماندهی انگلیس حمله بردند تمام روز سفیر گلوله و رگبار مسلسل هوای شهر را می‌لرزاند در خود شهر بانک شاهي و کنسول‌خانه بریتانیا محاصره شد ... کنسول‌خانه به تصرف جنگلی‌ها درآمد و غارت شد. بانک هم به دست جنگلی‌ها افتاد.» (همان: ۹۸-۹۷)

۲-۸-۵- بعد پویای کلام

بعد پویای کلام با گذر از وضعیتی به وضعیت دیگر شکل می‌گیرد و معنا نیز با این تغییر و تحولات تولید می‌شود. تغییر در زندگی مردم کشور که عامل فاعلی برای آن تلاش می‌کند به واسطه برطرف کردن نقصان است. میرزا کوچک‌خان قصد دارد کشور را از وجود اشغالگران و آشوب و ناامنی همراه با نقصان در زمان حال را به آینده‌ای که در اتصال به موضوع ارزشی است تغییر دهد. در این قصد اعضای نهضت جنگل و انقلابیون یاری‌گران و قزاق‌های روس و انگلیس و دولت مرکزی ایران نیروهای بازدارنده هستند که در تقابل هم عمل می‌کنند.

۲-۸-۶- بعد حسی- ادراکی کلام

کلود لوی استراوس بر این اعتقاد بود که ذهن انسان به نوعی طبقه‌بندی بین جفت‌های متقابل گرایش دارد و مهم‌ترین این دوتایی‌ها طبیعت و فرهنگ است. دوتایی‌هایی که انسان به وسیله آن همه چیز را طبقه‌بندی می‌کند، ابزاری برای اندیشیدن و شیوه‌ای برای سازماندهی، تا با کمک آن بتواند جهان پیرامونش را بشناسد. بدون این طبقه‌بندی شناخت جهان عملاً غیرممکن است. استراوس با تأسی به سوسور ادعا می‌کند که «ما می‌توانیم حوزه فرهنگ و حوزه تفکر انسانی را هم از طریق قواعد زبانی و تعمیم آن بر دیگر قواعد زندگی انسان وارد حوزه علم کنیم» (استراوس، ۱۳۷۳: ۱۳۷). در رمان دختر رعیت، فعالیت کلامی بین میرزا کوچک‌خان و گروهش با نیروهای بیگانه شکل می‌گیرد و ما را با چندین مقوله تقابلی روبه‌رو می‌کند. تقابل‌های این داستان عبارتند از: آرامش در مقابل آشوب، خودی در مقابل بیگانه، سکون در مقابل صدا، ناآگاهی در مقابل آگاهی، سیری در مقابل گرسنگی، بیماری در مقابل سلامت، ناتوانی در مقابل قدرت، فقر در مقابل ثروت، ماندن در مقابل رفتن، پنهان در مقابل آشکار و زندگی در مقابل مرگ. تمام این تقابل‌ها و تضادهای معنایی ناشی از فعالیت تعاملی بین فاعل و مفعول است که داستان را منسجم می‌کند و باعث می‌شود رخدادها و کنش‌های داستانی ادامه پیدا کند. آنچه موجب انسجام بیشتر رمان می‌شود، درهم‌تنیدگی مؤلفه‌های ادب غنایی در میان لایه‌های پنهان کنش‌های اصلی روایت است.

۲-۸-۷- بعد ارزشی کلام

در این رمان، عوامل فاعلی به همراه نهضت جنگل که متشکل از انسان‌های متعهد، شجاع، فداکار و میهن‌دوستند با دشمن مبارزه می‌کنند و با نثار خون ارزشمندشان بهای سنگینی را برای پاک‌سازی کشور از سیطره بیگانگان می‌پردازند. تمامی

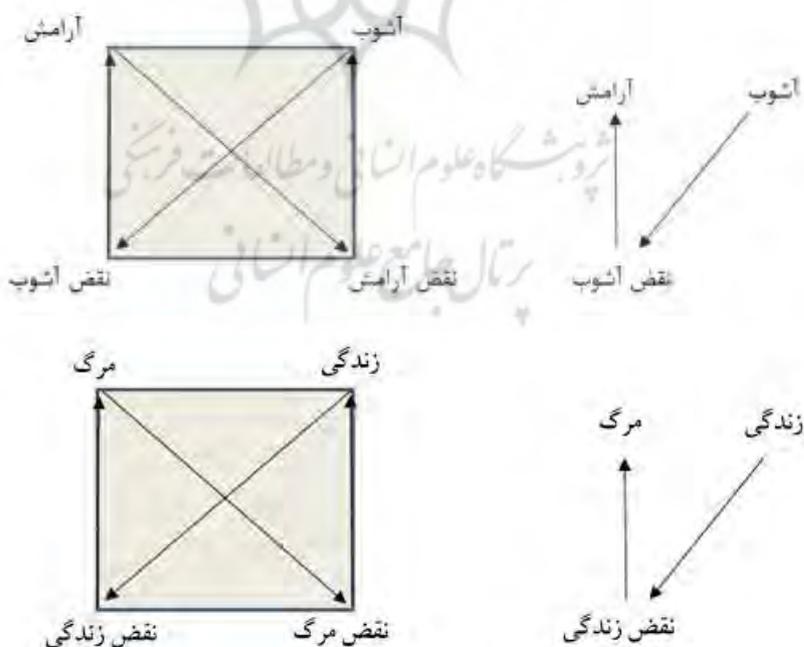
کنش‌ها و مبارزاتی که میرزا و گروهش انجام می‌دهند برای بیرون کردن نیروهای بیگانه از کشور است که ارزش استعمالی دارد و در پی آن شادی، آزادی، آرامش و امنیت مردم که نظام ارزشی بنیادین است تحقق می‌یابد.

۲-۸-۸- مراحل فرایند تحولی کلام

افزایش نیروهای نهضت جنگل و رسیدگی به وضعیت نابسامان مردم مرحلهٔ آزمون آماده سازی است. عوامل فاعلی خود را برای دستیابی به هدف آماده می‌کنند. میرزا کوچک‌خان با خود عهد می‌بندد و آماده عمل می‌شود و در مرحلهٔ آزمون سرنوشت‌ساز عملیات کنشی به صورت مبارزهٔ مسلحانه با سپاه دشمن آغاز می‌شود و با مراقبت از ذخایر نفتی و منابع زیرزمینی کشور و نیز با تحت فشار قرار دادن آن‌ها به وسیله نظارت کامل بر اعمال آن‌ها تا موقع خروج از کشور تلاشی است برای دستیابی به موضوع ارزشی سرانجام سپاه دشمن مجبور به خروج از وطن می‌شود و فاعل به موضوع ارزشی دست می‌یابد، اما کنشگر اصلی داستان از آن بهره‌ای نمی‌برد و در مرحله قهرمانی در پایان داستان به واسطهٔ توطئه دشمنان شکست می‌خورد و کشته می‌شود و نهضت جنگل از هم فرو می‌پاشد و از بین می‌رود. پایان داستان غم‌انگیز و دلگیرکننده است هر چند مرگ افتخارآفرین میرزا کوچک‌خان مقدمه‌ای برای پیروزی رهروان او در آینده بوده و باعث شده تا نام وی در برگ زرینی از تاریخ کشور بدرخشد و جاودانه و اسطوره شود.

۲-۸-۹- بازنگری متن از طریق مربع معنایی

مفاهیم اصلی معنایی این روایت در دو مربع جای می‌گیرد که به شرح زیر است:
در آغاز داستان کشور دچار آشفتگی داخلی است و با هجوم سپاهیان بیگانه به آشوب کشیده می‌شود. عامل فاعلی نهضت جنگل را برای قیام آماده می‌کند و به وسیلهٔ آن‌ها نخست اوضاع بد معیشتی مردم و فحطی را سروسامان می‌دهد و سپس با حمله به نیروهای دشمن و عقب راندن آن‌ها آشوب را نقض و آرامش را در سطح کشور برقرار می‌کند و موضوع ارزشی حاصل می‌شود.

تقابل مفهومی زندگی در مقابل مرگ در پایان داستان با مرگ میرزا کوچک‌خان و شکست نهضت جنگل شکل می‌گیرد که مربع معنای آن به شکل زیر است:

۱- کنشگر اصلی: میرزا کوچک خان

۲- برنامه‌مندی: فعالیت میرزا جهت تشکیل نهضت جنگل، برنامه ریزی برای نجات کشور از دست بیگانگان

۳- کنش: تشکیل انجمن افغانه برای رفع قحطی و کمک به نیازمندان، حمله به نیروهای بیگانه

۴- تغییر مکان، جابجایی: جنگل، تهران، رشت

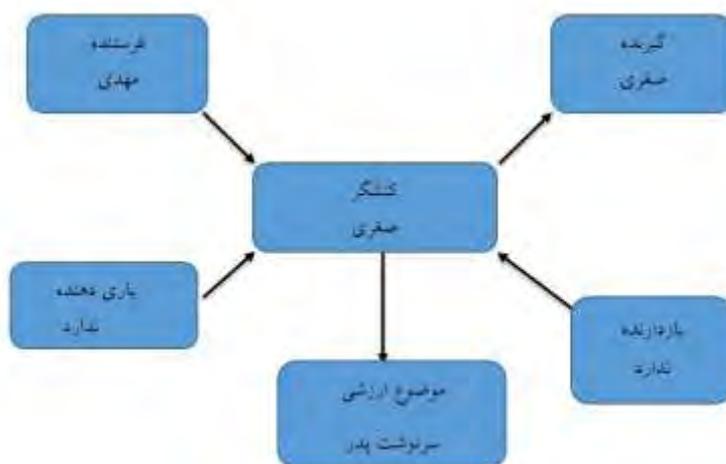
۲- ۸- ۱۰- دستور زبان داستان بخش دوم داستان دختر رعیت (زندگی صغری در خانه ارباب)

الف- پاره ابتدایی: صغری در خانه حاج احمد می‌ماند و در آنجا به زندگی‌اش ادامه می‌دهد. تا زمانی که کودک خردسالی است هم‌بازی بچه‌های کوچکتر حاج احمد می‌شود و چون دختر رعیت است، به او یاد می‌دهند که حد و حدودش چیست و در خانواده آن‌ها چه جایگاهی دارد. صغری کم‌کم بزرگ می‌شود و امور آشپزخانه ارباب را به دست می‌گیرد و رضایت همه را جلب می‌کند.

ب- پاره میانی: مهدی پسر ارباب به صغری نظر سوء دارد، اما صغری به او اجازه تعرض نمی‌دهد تا اینکه گروهی از جنگلی‌ها انبار برنج حاج آقا احمد را غارت می‌کنند و مشخص می‌شود که احمدگل که به جنگلی‌ها پیوسته، محرک این غارت بوده است. با این اتفاق، جایگاه صغری در خانه متزلزل می‌شود و از چشم خانم ارباب می‌افتد. خبر دستگیری و اعدام جنگلی‌ها هر روز به گوش صغری می‌رسد و نگران حال پدر است. مهدی هم به این بهانه از صغری سوءاستفاده می‌کند. به بهانه این که از پدرش خبر دارد و کمک می‌کند که خطری جاننش را تهدید نکند، صغری را مطیع خودش می‌کند تا به خواسته‌اش تن بدهد. صغری باردار می‌شود و از چشم مهدی می‌افتد.

ج- پاره انتهایی: خانم ارباب، صغری را تحقیر می‌کند، اما در خانه نگه می‌دارد تا آبروریزی دامن پسرش را نگیرد. نه ماه که سرآمد صغری در مطبخ بچه را به دنیا می‌آورد. خانم ارباب می‌خواهد نوزاد را در چاه بیاندازد و التماس سلیمه، کلفت خانه، مانع کار او نمی‌شود. به صغری می‌گویند، بچه‌اش مرده است. بعد از چند روز او را از خانه بیرون می‌اندازند. صغری با اندوه و ناامیدی، از خانه ارباب می‌رود تا سرنوشت جدیدش را دنبال کند.

۲-۸-۱۱- مراحل فرآیند تحولی کلام

داستان با انفصال از شی‌ارزشی شروع می‌شود. در مرحله مقدمه‌سازی بین مهدی و صغری قراردادی به وجود می‌آید که در طی انجام کنش‌ها به وصال بینجامد؛ ولی با کنش‌ها در مرحله سرنوشت‌ساز روایت به پایان می‌رسد و منجر به وصال با شی‌ارزشی نمی‌شود. در کل داستان تحولی در این وضعیت به وجود نمی‌آید. قصد نویسنده این است که از باب رعیتی آن دوره از تاریخ ایران را در زندگی صغری متجلی سازد. نگاه اهالی خانه به خصوص زن حاج احمد نگاه از بالا به پایین است و از آغاز تا پایان داستان به شکلی بی‌انعطاف و خستگی‌ناپذیر این مسئله را به صغری یادآوری می‌کند و حواسش هست که صغری پا از حد خود فراتر نگذارد. البته که صغری هم همیشه در حال انجام کارهایی است که اهل خانه را از خود راضی نگه دارد و به ندرت به این نگرش و اعمال اعتراض دارد.

۲-۸-۱۲- بعد واقعیت‌سنجی کلام

در داستان ظاهر و باطن شخصیت‌ها به خصوص صغری یکی است؛ بود و نمود وجودش دقیقاً مطابق هم است. هویت او هویت توهمی یا مستور نیست. بیش از همه خود صغری بر واقعیت وجودیش صحنه می‌گذارد و قصد تغییرش را هم ندارد. هیچ وقت ابعاد مختلف وجودش روبه‌روی هم قرار نمی‌گیرد. برای همین بعد واقعیت‌سنجی داستان همه‌جا از ثبات برخوردار است و حرکت از قطب‌های مربع به جز در پایان داستان مشهود نیست. قیام جنگلی‌ها در بافت داستان، همانند تلاش‌های صغری به نتیجه نمی‌رسد. در آخر داستان، وقتی زن ارباب صغری را از خانه بیرون می‌کند؛ راوی به این جمله اشاره می‌کند که او به دنبال سرنوشتش خانه را ترک کرد، اما با توجه به زمینه‌سازی‌های پیشین چه سرنوشتی در انتظار صغری می‌تواند باشد. آیا تلاش صغری در جهت تغییر سرنوشتش است یا بعد از رانده شدن از خانه حاج احمد و بی‌ثبات شدن وضعیت همیشگی به دنبال رسیدن به وضعیت قبل است؟

۲-۹- تحلیل اجتماعی فرهنگی داستان دختر رعیت

دختر رعیت، داستانی است که به بررسی روابط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در جامعه‌ای تحت سلطه اربابان و ستمگران می‌پردازد. این داستان به توسط شخصیت‌ها و وقایع مختلف، تضادهای اجتماعی و چالش‌های زندگی روزمره رعیت‌ها را به تصویر می‌کشد. احمدگل، کارگر ساده و رعیت، نماینده طبقه‌ای است که تحت فشار اقتصادی و اجتماعی قرار دارد. او با دخترش صغری در شرایط سختی زندگی می‌کند و تلاش می‌کند تا برای او آینده‌ای بهتر فراهم کند. این وضعیت نشان‌دهنده نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی در جامعه‌ای است که در آن افراد به دلیل وضعیت مالی و اجتماعی خود ناچار به تسلیم در

برابر اربابان هستند. تسلیم احمدگل در برابر حاج احمد آقا، نمایانگر قدرت و سلطه اربابان بر رعیت‌هاست. این تسلیم نه تنها به دلیل فشارهای اقتصادی بلکه به خاطر نداشتن گزینه‌های دیگر برای حفظ خانواده‌اش است. این موضوع به وضوح نشان‌دهنده ناتوانی طبقات پایین‌تر جامعه در مقابله با قدرت‌های بالادستی است. حاج احمد آقا نماد ستمگر و ارباب و نمایانگر نظام اجتماعی است که بر اساس قدرت و مالکیت شکل گرفته است. او با گرفتن صغری از پدرش، نه تنها مالکیت بر او را به دست می‌آورد بلکه شادی و خوشحالی خود را نیز از این عمل کسب می‌کند. صغری نماد قربانیان بی‌صدا در جامعه، نشان‌دهنده وضعیت زنان در چنین نظام‌هایی است. او نه تنها از پدرش جدا می‌شود بلکه تحت فشارهای اجتماعی و خانوادگی مجبور به تحمل شرایط سختی می‌شود.

داستان همچنین به بحران‌های بزرگتری مانند اشغال کشور توسط نیروهای بیگانه اشاره دارد. این اشغال نه تنها باعث قحطی و گرسنگی می‌شود، بلکه بر روی زندگی روزمره مردم تأثیر منفی می‌گذارد. میرزا کوچک‌خان شخصیت اصلی در این بخش، نمایانگر تلاش برای آزادی و استقلال است. پیوستن احمدگل به نهضت جنگل ممکن است نمادی از مقاومت علیه ظلم باشد، اما عدم توانایی او در نجات دخترانش از چنگال ارباب نشان‌دهنده محدودیت‌های جدی است که افراد معمولی با آن مواجه‌اند. زندگی صغری در خانه ارباب ناپایدار است و او مجبور می‌شود با چالش‌های مختلفی مواجه شود، از جمله حامله شدن و فشارهای ناشی از آن. این وضعیت نشان‌دهنده نابرابری‌های جنسیتی نیز هست که زنان در جامعه با آن روبه‌رو هستند.

پایان داستان که صغری از خانه ارباب بیرون رانده می‌شود، نمایانگر چرخه‌ای از ناامیدی و عدم امنیت است که بسیاری از زنان و کودکان در چنین جوامعی تجربه می‌کنند. این خروج نه تنها نماد شکست فردی صغری است بلکه نشان‌دهنده مشکلات عمیق‌تری است که جامعه با آن مواجه است. در داستان، مربع معنایی بین داشتن و نداشتن، آزادی و اسارت، شادی و ناامیدی شکل می‌گیرد. حاج احمد آقا با گرفتن صغری به سمت داشتن حرکت می‌کند، اما این داشتن در نهایت منجر به ناامیدی صغری می‌شود. در قسمت آخر داستان، گفتمان معنایی به وضوح شکل نمی‌گیرد و بیشتر بر روی ماجرای مهدی، صغری و زن ارباب تمرکز دارد که نشان‌دهنده تداوم مشکلات اجتماعی است.

۲-۱۰- تحلیل ساختار داستان دختر رعیت براساس تغییر وضعیت‌ها

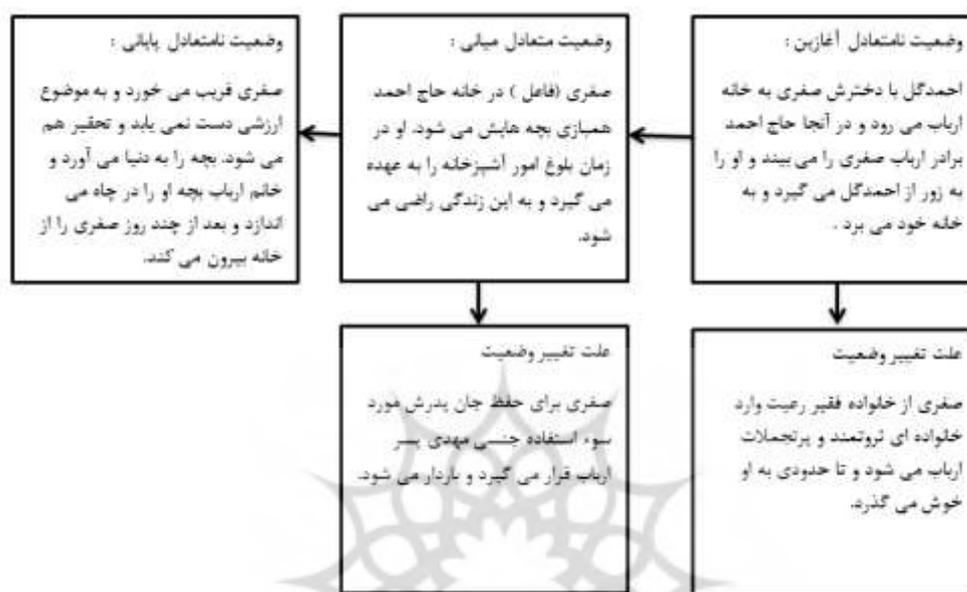
در این داستان حاج احمد برادر ارباب احمدگل رعیت را تحت فشار قرار داده و به اجبار دخترش صغری را از او می‌گیرد به همین دلیل وضعیت روایت نامتعادل می‌شود. صغری در خانواده حاج احمد از زندگی راضی است وضعیت متعادل می‌شود، ولی از مرحله جوانی به بعد تحت تأثیر وضعیتی زندگی صغری متزلزل و وضعیت دوباره نامتعادل می‌شود.

الف- وضعیت متعادل آغازین: احمد گل، رعیت حاج ابراهیم است و روی زمین‌های او کشاورزی می‌کند. احمدگل با دختر کوچکش صغری از روستا به شهر رشت می‌رود تا برای ارباب هدایای نوروزی ببرد. در خانه ارباب حاج احمد صغری را می‌بیند و از احمدگل می‌خواهد که او را به آنان بدهد. احمدگل راضی نیست و بهانه‌های زیادی می‌آورد، ولی در نظام ارباب رعیتی، ارباب قدرت برتر است و رعیت جز پذیرفتن دستور ارباب راهی ندارد. سرانجام تسلیم خواسته ارباب می‌شود و صغری را به حاج احمد می‌دهد و خودش تنها به روستا بر می‌گردد.

ب- وضعیت متعادل میانی: صغری همبازی بچه‌های حاج احمد می‌شود و با نشاط و شادی روزگار می‌گذراند تا بعدها که بزرگ می‌شود کارهای آشپزخانه را به عهده می‌گیرد. مهدی پسر ارباب به صغری نظر دارد، ولی صغری به او بی‌اعتنایی می‌کند تا اینکه خبر می‌رسد گروهی از جنگلی‌ها به سرکردگی احمدگل انبار برنج حاج احمد را غارت کردند. با این اتفاق صغری از چشم خانواده ارباب می‌افتد. هر روز خبر اسیر کردن و کشتن تعدادی از جنگلی‌ها به گوش صغری می‌رسد و او

نگران حال پدرش می‌شود که گویا اسیر نیروهای دولت شده است و مهدی وانمود می‌کند که می‌تواند او را از مهلکه نجات دهد، ولی از صغری باج می‌خواهد. سرانجام صغری به خواسته مهدی تن می‌دهد و باردار می‌شود و از چشم او می‌افتد.

ج- وضعیت نامتعادل پایانی: صغری مورد تحقیر خانواده ارباب قرار می‌گیرد. زن ارباب به او زخم زبان می‌زند و در آشپزخانه نگه می‌دارد و اجازه نمی‌دهد کسی از جریان او باخبر شود تا آبروی پسرش نرود. صغری دیگر مهدی را نمی‌بیند و به موضوع ارزشی که سرنوشت پدرش است، دست نمی‌یابد. ساختار طرح داستان بر مبنای تقابل‌های دوگانه به شکل زیر است:

با توجه به تحلیل وضعیت‌ها و محتوای روایت چنین بر می‌آید که تقابل رعیت در مقابل ارباب محور اصلی پیرنگ مفهومی داستان را تشکیل می‌دهد و دیگر تقابل‌ها در ارتباط با این مفهوم شکل می‌گیرند. ابتدای روایت گرفتن صغری از پدرش در وضعیت نامتعادل آغازین صورت می‌گیرد. در وضعیت متعادل میانی صغری از خانواده فقیر رعیت وارد خانواده ثروتمند و پرتجملات ارباب می‌شود (تقابل فقر در مقابل ثروت) و به نوعی از سکوت و تنهایی در خانواده پدر به سروصدا و شلوغی و مشغول شدن به بازی با بچه‌ها می‌شود (سکوت در مقابل صدا و نیز تنهایی در مقابل شلوغی) و از این نوع زندگی احساس شادی می‌کند.

او بعدها که بزرگ‌تر می‌شود، مورد تعرض مهدی پسر ارباب قرار می‌گیرد و از اینجاست که وضعیت به شکل دیگری برای صغری نامتعادل می‌شود. احمدگل به جنگلی‌ها پیوسته و در پیکار با دشمن هر روز تعدادی از آن‌ها اسیر و کشته می‌شوند و صغری نگران حال پدرش است. مهدی برای دستیابی به صغری از این موقعیت استفاده می‌کند و هر روز خبرهایی به هم می‌بافد و به دروغ و نیرنگ به اطلاع صغرای ساده دل می‌رساند (تقابل نیرنگ در مقابل سادگی) و صغری باور می‌کند، غافل از اینکه مهدی (فرستنده) موضوع سرنوشت احمدگل (شی ارزشی) را طعمه‌ای برای فریب دادن و به دام انداختن صغری برای دست‌یافتن به خواسته‌های نامشروعش کرده بود. عاقبت با دادن خبر کذب اسیر شدن احمدگل به دست سربازان دولت و کمکی که مهدی می‌تواند برای آزادی او انجام دهد صغری را وادار به تسلیم می‌کند (تلاش در مقابل تسلیم). وضعیت تسلیم بر همه جای داستان حاکم است و از تسلیم احمدگل در برابر حاج احمد شروع می‌شود وقتی می‌خواهد صغری را به زور در رشت نگه دارد و در بقیه داستان هم ادامه پیدا می‌کند. توقع خواننده بر این است که حرکتی در جهت رفتن از تسلیم

به سمت تلاش صورت گیرد؛ تلاشی که منجر به تغییر وضعیت صغری به شکل نمادین از تغییر ساختاری جامعه بشود که این اتفاق رخ نمی‌دهد. خود صغری هم به اندک عنایت ارباب دلخوش است. بنابراین مسیر حرکت بین این متضادها به شکل ریشه‌ای و مشهود رخ نمی‌دهد.

۱۱-۲- تقابل‌های دوگانه رمان و پیوند آن با مفاهیم غنایی

در نظریه گریماس، تقابل‌های دوگانه نقش کلیدی در تولید معنا دارند. در داستان «دختر رعیت»، این تقابل‌ها به شکل‌های زیر نمایان می‌شوند:

۱-۱۱-۲- تلاش در مقابل تسلیم: صغری در طول داستان میان تلاش برای نجات پدرش و تسلیم در برابر خواسته‌های مهدی در نوسان است. این تقابل، رنج و عاطفه عمیق او را نشان می‌دهد.

۲-۱۱-۲- فقر در مقابل ثروت: زندگی صغری در خانه ارباب، تقابل میان فقر رعیت و ثروت ارباب را برجسته می‌کند. این تضاد، احساس محرومیت، حسرت و غربت او را تشدید می‌کند.

۳-۱۱-۲- عشق در مقابل سوءاستفاده و شهوت جسمانی: رابطه صغری و مهدی، رغبت ناخواسته صغری را در مقابل سوءاستفاده جنسی مهدی قرار می‌دهد. این تقابل، تراژدی عاطفی شخصیت اصلی و تناقض درونی وی را نشان می‌دهد.

۱۲-۲- کنشگران، موضوعات ارزشی و ادب غنایی

۱-۱۲-۲- کنشگر فاعلی: صغری به عنوان کنشگر اصلی، با انگیزه حفظ پدرش و یافتن آرامش، کنش‌هایی را انجام می‌دهد. تمام این کنش‌ها برخاسته از حس محبت و عشق وی نسبت به پدر است. وی با انگیزه‌های عاطفی و اجتماعی (رهایی از ستم) عمل می‌کند.

۲-۱۲-۲- موضوع ارزشی: زنده ماندن پدر و رهایی از ستم اربابان، موضوعات ارزشی هستند که صغری برای دستیابی به آن‌ها می‌کوشد. وی حتی برخی از عواطف درونی خویش را به غلط هدایت می‌کند و تراژدی رمان در این بخش شکل می‌گیرد. موضوع ارزشی: آزادی (از ستم اربابان و اشغالگران) و عدالت، اهداف غایی داستان هستند که هرگز محقق نمی‌شوند. ۳-۱۲-۲- بازدارنده‌ها: مهدی و خانواده ارباب به عنوان نیروهای بازدارنده، مانع دستیابی صغری به خواسته‌هایش می‌شوند. این عوامل بازدارنده، حسرت، حرمان و اندوهی را به جای می‌گذارند که پایان روایت را در معرض قضاوت عاطفی مخاطبان قرار می‌دهد. پایان تراژیک، بار غنایی داستان را تقویت می‌کند. از دیگر بازدارنده‌های این رمان، نیروهای خارجی، اشغالگران روس و انگلیس هستند که زمینه‌ساز فقر و بحران‌های اجتماعی است. بازدارنده‌های گروه سوم، نیروهای داخلی، همان اربابان و دولت مرکزی به عنوان بازدارنده‌های اصلی عدالت اجتماعی هستند.

۱۳-۲- تلفیق عناصر ادب غنایی و روایت اجتماعی

داستان «دختر رعیت» با تلفیق عناصر ادب غنایی و روایت اجتماعی، تصویری ژرف از رنج‌های فردی در بستر نابرابری‌های طبقاتی ارائه می‌دهد. این بخش با تمرکز بر نظریه گریماس و رویکردهای جامعه‌شناختی، به تحلیل دقیق‌تر این مؤلفه‌ها می‌پردازد. ادب غنایی در این داستان، نه تنها در بیان عواطف شخصیت اصلی، بلکه در تقابل با ساختارهای ستمگرانه جامعه متجلی می‌شود.

۱-۱۳-۲- ادب غنایی در تقابل با ساختارهای اجتماعی

الف- رنج و اندوه به مثابه محور غنایی رمان: رنج صغری، هسته مرکزی ادب غنایی در این داستان است. او از ابتدا تا پایان داستان، در چرخه‌ای از محرومیت و ستم قرار دارد:

ب- رنج و غم ناشی از جدایی از پدر: جدایی اجباری صغری از احمدگل، اولین ضربه عاطفی است که پایه‌های غنایی داستان را می‌سازد. این جدایی، نمادی از فروپاشی پیوندهای خانوادگی تحت نظام ارباب-رعیتی است.

ج- رنج تحقیر: زندگی صغری در خانه ارباب، همراه با تحقیر مداوم است. جمله‌هایی مانند «به او یاد می‌دهند که حدش چیست»، نشان‌دهنده نگاه تحقیرآمیز اربابان به رعیت است.

د- رنج سوءاستفاده جنسی: رابطه اجباری و مبتنی بر فریب صغری با مهدی، اوج تراژدی غنایی داستان است. این بخش، هم عاطفه فردی و هم ستم نهادینه‌شده را بازتاب می‌دهد.

۲-۱۳-۲- عشق و فداکاری در نظام فئودالی

عنصر عشق در داستان، به شکل فداکاری صغری برای پدرش نمود می‌یابد. این عشق، با وجود شرایط سخت، به عنوان نیروی محرکه صغری عمل می‌کند. صغری به امید نجات پدرش، تسلیم خواسته‌های مهدی می‌شود. این عمل، ترکیبی از عشق فرزندی و درماندگی اجتماعی است. مرگ نمادین فرزند در قالب کنش انداختن نوزاد صغری در چاه توسط زن ارباب، نه تنها یک تراژدی شخصی، بلکه نمادی از نابودی امیدهای رعیت در نظام فئودالی است.

۲-۱۴-۱- تقابل‌های دوگانه گریماس، نابرابری اجتماعی و چالش‌های عاطفی

به نظر می‌رسد تضاد و تقابل‌های هر زبانی، از طبیعی‌ترین عوامل ظهور و بروز طبیعی هر زبان در مواجهه با عینیات و امور محیطی و پیرامون انسان باشد. در اندیشه محققان این عرصه، «تقابل‌های دوگانه در ذات زبان نهفته‌اند، دانستن این تقابل‌ها نخستین کنش زبانی است که کودک می‌آموزد؛ طبیعی‌ترین و خلاصه‌ترین رمزگان است.» (احمدی، ۱۳۸۲: ۳۹۸). «اصطلاح تقابل‌های دوگانه را نخستین بار نیکلای تروبتسکوی و آج‌شناس روسی مطرح کرد» (مارتینه، ۱۳۸۰: ۱۱۳) و پس از او این اصطلاح در حوزه وسیعی از نوشته‌های نظریه‌پردازان قرن بیستم استفاده شد. فردینان دوسوسور بنیانگذار زبان‌شناسی ساختاری، زبان را نظام تفاوت‌ها می‌داند (کالر، ۱۳۸۲: ۷۷). ساختارگرایان بر این عقیده‌اند که تفکر انسان بر مبنای تقابل‌های دوگانه شکل گرفته است و مهم‌ترین مؤلفه‌ای که باید در تحلیل و بررسی پدیده‌های مختلف مورد توجه قرار گیرد، تقابل است. این تقابل‌ها که به گفته لوی استراوس «ذاتی ذهن بشر هستند»، ریشه در فرهنگ و باورهای جمعی ملت‌ها دارند و در جنبه‌های مختلف زندگی بشر کاربرد دارند (ایگلتن، ۱۳۸۰: ۱۴۳). نظریه گریماس با تأکید بر تقابل‌های دوگانه، ابزاری برای تحلیل ساختارهای قدرت ارائه می‌دهد. این مفاهیم در رمان دختر رعیت چنین نمودهایی دارد:

۲-۱۴-۱- ارباب در مقابل رعیت: این تقابل، محور اصلی روایت است. اربابان (حاج احمد و خانواده‌اش) نماینده قدرت و ثروت هستند، در حالی که رعیت (صغری و احمدگل) نماد فقر و وابستگی‌اند. فقر و مشکلات ناشی از آن، در لایه‌های پنهان و پیدای روایت، موجب چالش‌های عاطفی و کنش‌های ناخواسته حرمان برانگیز می‌شود.

۲-۱۴-۲- مرد در مقابل زن: صغری به عنوان یک زن رعیت، تحت ستم جنسیتی نیز قرار دارد. قدرت مردان (مهدی) بر بدن و سرنوشت زنان (صغری)، بازتابی از جامعه مردسالار است که موضوعات و مشکلات روانی بسیاری را موجب می‌شود.

۲-۱۴-۳- تلاش در مقابل تسلیم: صغری در نوسان میان مقاومت (برای نجات پدر) و تسلیم (در برابر مهدی) است. این تقابل، تضاد درونی شخصیت را نشان می‌دهد که رنج‌های بسیاری برای وی پدید می‌آورد.

۲-۱۴-۴- امید در مقابل ناامیدی: با اینکه صغری از خانواده و هویت خود جدا می‌شود و حاج احمد با سوءاستفاده از قدرت، صغری را به خانه خودش می‌برد (بی‌عدالتی ساختاری)، اما صغری همچنان به نجات خود و پدرش امیدوار است. همچنین ورود نهضت جنگل و پیوستن احمدگل به آن، امید به تغییر را زنده می‌کند، اما این امید با توطئه‌های اربابان و دولت

خنثی می‌شود. در ادامه نیز، بارداری اجباری، مرگ فرزند و اخراج از خانه ارباب، نشان‌دهنده پیروزی نظام ستمگر است. ناامیدی صغری در فرجام رمان، خود نمادی از ناامیدی تاریخی رعیت‌هاست.

۲-۱۵- ادب غنایی در تقابل با گفتمان قدرت

صغری در جایگاه نماینده رعیت، فاقد قدرت بیان است. سکوت او در برابر ستم، بخشی از تراژدی غنایی داستان است. عدم مقاومت وی در رمان کاملاً آشکاراست. صغری هرگز به صورت فعال علیه اربابان قیام نمی‌کند، اما رنج او، فریاد خاموش رعیت است. اینجاست که روایت به جای شخصیت سخن می‌گوید. نویسنده از راوی سوم شخص برای بیان رنج‌های صغری استفاده می‌کند که نشان‌دهنده عدم امکان بیان خود شخصیت است. در این روایت بدن به‌مثابه صحنه نبرد بروز می‌یابد. بدن صغری، عرصه‌ای برای نمایش ستم جنسیتی و طبقاتی است. کنترل بدن توسط ارباب، مهدی، به صورت ملک خود تصور دیگری از رنج و پریشانی طبقه فرودست و صدای خاموش اوست. همچنین چاه به‌عنوان نماد نابودی، در قالب انداختن نوزاد در آن، نماد نابودی امیدهای آینده رعیت‌ها توسط نظام اربابی است.

۳- نتیجه‌گیری

داستان «دختر رعیت» با ترکیب ادب غنایی و رویکرد اجتماعی، تصویری تکان‌دهنده از زندگی رعیت‌ها در نظام فئودالی ارائه می‌دهد. رنج‌های صغری، بیش از اینکه شخصی باشد، بازتابی از رنج تاریخی طبقات فرودست است. نظریه گریماس با تحلیل تقابل‌های دوگانه، به درک بهتر این روایت کمک می‌کند. پایان تراژیک داستان، نه تنها شکست فردی صغری، بلکه شکست جامعه در برابر ساختارهای ستمگرانه است. این داستان، پرسش‌های بنیادینی درباره عدالت، قدرت و انسانیت مطرح می‌کند. داستان «دختر رعیت» با بهره‌گیری از تقابل‌های دوگانه گریماس، فضایی غنایی آفریده است که در آن رنج، عشق و مقاومت شخصیت اصلی به تصویر کشیده می‌شود. تحلیل این داستان بر اساس نظریه گریماس، نشان می‌دهد که چگونه عناصر ادب غنایی در قالب روایتی اجتماعی و تاریخی تجلی یافته‌اند. صغری به‌مثابه نماد قربانیان ستم اجتماعی، با احساسات عمیق و عواطف انسانی خود، خواننده را به همدردی وامی‌دارد.

منابع

۱. آل داود، علی؛ سمیعی گیلانی، احمد؛ سیدحسینی، رضا (۱۳۹۰). فرهنگ آثار ایرانی اسلامی. تهران: سروش.
۲. احمدی، بابک (۱۳۸۲). ساختار و تأویل متن. تهران: مرکز.
۳. اسکولز، رابرت (۱۳۷۹). درآمدی بر ساختارگرایی در ادبیات. ترجمه فرزانه طاهری. تهران: آگه.
۴. اعتمادزاده، محمود (م.ا. به‌آذین) (۱۳۴۲). دختر رعیت. تهران: نیل.
۵. ایگلتون، تری (۱۳۸۰). پیش‌درآمدی بر نظریه ادبی. ترجمه عباس مخبر. تهران: مرکز.
۶. شعیری، حمیدرضا (۱۳۹۷). مبانی معناشناسی نوین. تهران: سمت.
۷. عباسی، علی (۱۳۹۵). نشانه معناشناسی روایی مکتب پاریس، جایگزینی نظریه مدلیته‌ها بر نظریه کنشگران: نظریه و عمل. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
۸. غرویان، محسن (۱۳۷۵). آموزش منطق. قم: دارالعلم.
۹. فتوگرافی، ناصر (۱۳۸۵). مروری اجمالی بر زندگی محمود اعتمادزاده (به‌آذین). چپستا. ۱۰، ۷۳۱-۷۲۴.
۱۰. کالر، جانانان (۱۳۸۲). نظریه ادبی. ترجمه فرزانه طاهری. تهران: مرکز.
۱۱. گریماس، آلزیرداس ژولین (۱۳۸۹). نقصان معنا. ترجمه حمیدرضا شعیری. تهران: علم.

۱۲. مارتینه، آندره (۱۳۸۰). *مبانی زبان‌شناسی عمومی: اصول و روش‌های زبان‌شناسی نقش‌گرا*. ترجمه هرمن میلانیا. تهران: هرمس.
۱۳. میرعابدینی، حسن (۱۳۶۸). *صد سال داستان‌نویسی در ایران*. تهران: چشمه.
۱۴. یلمزلف، لویی (۱۳۹۷). *تمهیداتی بر نظریه زبان*. ترجمه محمدامین شاکری. تهران: خوارزمی.

References

1. Abbasi, A. (2016). *Narrative Semiotics of the Paris School, Replacing Modality Theory with Actor Theory: Theory and Practice*. Tehran: Shahid Beheshti University.
2. Ahmadi, B. (2003). *Structure and Interpretation of Text*. Tehran: Markaz.
3. Al-Davoud, A.; Sami'i Gilani, A. & Seyed-Hosseini, R. (2011). *Persian-Islamic Dictionary of Works*. Vol. 3, Tehran: Soroush.
4. Caller, J. (2003). *Literary Theory*. Farzaneh Taheri (Trans.). Tehran: Markaz.
5. Eagleton, T. (2001). *An Introduction to Literary Theory*. Abbas Mukhbar (Trans.). Tehran: Markaz.
6. Etemadzadeh, M. (M.A. BehAzin) (1963). *Daughter of the Serf*. Tehran: Neel.
7. Gharviyan, M. (2006). *Teaching Logic*. Qom: Dar-e-Elam.
8. Grimas, A. J. (2009). *The Deficiency of Meaning*. Hamidreza Shairi (Trans.). Tehran: Alam.
9. Martine, A. (2001). *Fundamentals of General Linguistics: Principles and Methods of Role-Based Linguistics*. Hormoz Milanian (Trans.). Tehran: Hermes.
10. Mir-Abdini, H. (1989). *One Hundred Years of Fiction Writing in Iran*. Tehran: Cheshme.
11. Photography, N. (2006). A brief review of Mahmoud Etemadzadeh's life (To Azin). *Chista*. 10, 724-731.
12. Scholes, R. (2000). *An Introduction to Structuralism in Literature*. Farzaneh Taheri (Trans.). Tehran: Ageh.
13. Sha'iri, H. R. (2018). *Fundamentals of Modern Semantics*. Tehran: Samt.
14. Yalmazlov, L. (2018). *Preparations on the Theory of Language*. Mohammad-Amin Shakeri (Trans.). Tehran: Kharazmi.